

BORSÁTI FERENCZ ISMERETLEN ISKOLAI ALKALMI KÖLTEMÉNYE 1656-ból.

SZILÁGYI SÁNDORTÓL.

A Nemzeti Múzeum könyvtára ez évben megszerezte Pápai Borsáti Ferencz latin „Metamorphosis“-ának magyar kiadását. A Régi Magyar könyvtár első kötetében 914. sz. a. közli Szabó Károly a latin és magyar kiadások címlapjainak szövegét, azon megjegyzéssel, hogy az egyetlen fenmaradt példányból az egész magyar szöveg, a címlapon kívül hét levél elveszett. A Régi Magyar könyvtár második köteté 867. sz. alatt adja a latin példány címét s említést tesz az előszóról, megemlítvén itt is, hogy a magyar szövegből csak a címlap maradt meg.

A Múzeum által azóta megszerzett magyar szöveg példánya sem teljes: hiányzik belőle az A² és a 3-ik levél. A többi — tehát összesen 6 levél — megvan. A latin és magyar szövegeket összehasonlítva, t. i. a töredék magyarnak a teljes latinhoz való viszonyát véve figyelembe, arra a meggyőződésre jutottam, hogy előszava csak a latin példánynak volt, a magyar szöveg hiányzó négy lapjain pedig semmi más nem foglaltatott, mint a latin versek fordítási szövege. Az előszó helyét a címlap második oldalát az a latin programma foglalja el, melyet a szerző Lorántfy Zsuzsánnához intézett: egy 48 sorból álló latin költemény. Így hát feltehetjük, hogy a két nyomtatvány, bár külön lapszámzással birt is, de egyszerre jelent meg s valószínűleg egy füzetben is osztatott ki.

Maga a Metamorphosis nem más, mint egy allegoricus költemény, XVII-ik századi iskolai életünknek édekes emléke s

annyival érdekesebb, mert a nagyváradi, tehát a legkevesébbé ismert prot. iskola beléletéhez szolgáltat adatokat. Írójáról, Borsátiról, semmit sem tudunk többet, mint a miről e nyomtatvány részesít, hogy 1656-ban collaborator volt a nagyváradi gymnasiumban s ott a költészetet tanította. A *Metamorphosis* előszavát a tanoda két tanára írta alá, kik a munkának kiadását eszközölték: Enyedi Sámuel, ki 1665-ben, négy évvel a váradi iskola elpusztulása után, Enyeden volt a philosophia tanára s Tarpai Szilágyi András, a Pápisták kesergőjének fordítója s a *Libellus Repudii et Divortii* írója, ki már a Várad feldulását követő évben ungvári lelkész volt.

S éppen ebből az előszóból vagy helyesebben a Lorántfy Zsuzsánnához intézett ajánló levélből értesülünk, hogy minő alkalomra készül a *Metamorphosis*.¹ „Cum nuper — kezdi az előszó — more apud nos consveto Franciscus Borsati Papensis Poeseos collaborator suos discipulos exercendi gratia pro actu publico Musarum Chorum exhibuisset; quilibet actorum pro sua quam gerebat persona, de selectis thematibus elegantem habuit declamationem: Ex iis autem unus, qui Calliopes agebat personam perorando recitavit non invenustam illustriss. magnaue memoriae Herois Sigismundi Rakoci filii Celsitudinis Tuae dilectissimi *Metamorphosim* inventionem et stylo satis poetico elaboratam. Quam omnes Scholastici et nobiles literati tanti nominis cultoris avidissime non sine suspiriis imas cogitationes spirantibus audiebamus.“

Az előszó azután folytatja, hogy a vers a kegyes emlékü Zsigmond tiszta életét, fényes erkölceit, szelidségét, tudomány-szeretetét, vonzalmát a tudósokhoz, vallásosságát ecsetelte. Mint-hogy pedig az erények emlékét a sír sem takarja el s a másák kerülnek a halált, közzétették ezen kötött szónoklatot, hogy értse meg a fejedelemasszony és az utókor is, hogy a tudomány mily nagy pártfogóját vesztette el — ha életet nem adhatnak,

¹ *Czime* *Metamorphosis Illustrissimi quondam Herois felicis memoriae Sigismundi Rakoci id est ejus eruditae vitae, heroicaeque virtutis, cum simili morte seu vitae termino Poetica descriptio, Latino et Ungarico idiomate composita a Francisco Borsati Papensi in illustri Varadiensi Gymnasio Sacrae Poeseos p. t. Collaboratore. Varadini Apud Abrahamum Kertész Szenczinum Anno M.DC.LVI.*

legalább erényei magasztalását nem szüntetik meg. Minthogy pedig sokan vannak, kik nem jártasak a latin nyelvben s a jártasak közül is többen nincsenek a költői phrasisokhoz szokva, ugyanazon Borsáti magyar rímekben is visszaadta a költeményt. Végül aztán azzal számol be az előszó, hogy azért díszítették fel a munkát a fejedelemasszony nevével, mert az ő erényeit is magasztalja s mert ő ez iskolát kiváló kegyelmébe részelteti.

A Metamorphosist tehát az 1656-iki nyári vizsgák alkalmával szavalta el egy ifjú a váradi iskolában — hol csak úgy mint a többi protestáns és nem protestáns iskolákban, szokásban volt előadásokat tartani: színműveket egyik helyen, más alkalmi szavakat másutt.¹ Váradon ez évben a másák szerepeltek a nyilvános előadás alkalmával s egy ezek közül Calliope a 346 hexameter sorból álló költeménnyel kötötte le a hallgatók figyelmét. Ki személyesítette Calliopet? Nincs sehol se feljegyezve: de aligha Nadányi János bölcész, ki a latin füzet utolsó lapján egy négy strophából álló latin verssel magasztalja a szerzőt: „aedificae pia serta canit“ — a későbbi enyedi professzor s a „Florus Hungaricus“ írója.

Maga a kiadás s a forma, melyben az történt, mutatják, hogy a vers nagy hatást tett. Bizonyynal része volt ebben a megválasztott tárgynak is. Rákóczy Zsigmond herceg közszeregetben álló népszerű ember volt kivált a protestánsok közt s legfőként iskolai körökben. Nemcsak azért, mert maga is tudós ember hírében állott, hanem mint „patronus“ — pártfogó, ki tudott is, szeretett is áldozni a tanügyre. Hiszen alig mult el másfél tized, hogy maga is részt vett ilyen iskolai előadásban s halála óta még egy féltized sem telt el. Jól emlékeztek még azokra is — hogyan feledték volna el az utóbbi csapást, mely oly mélyre vágó sebet hagyott maga után?

Bizonyynal mindenkinek jól esett ez a váratlan iskolai emlékünnepe, melyet a kegyelet adója lerovásának tekinthetett, még az esetben is, ha — mint fel lehet tenni — nem volt az izolált jelenség s más iskolákban is, melyeknek a fiatal herceg patronusa volt, tartottak ehez hasonló vagy másféle emlékünnepet. Mert ez kiválóan sikerült. Emelte az ünnepélyes hangulatot a

¹ Két ilyen alkalmi előadás volt a Pallas Dacica és a Schola Triumphans, melyek nyomtatásban is megjelentek.

versek gördülékenysége, tisztasága, jó klasszikus latinsága, mondhatni elegantiája, mely Ovidra emlékeztetett, a szerző mintaképére.

«In nova fert animus mutatas dicere formas»

mondja Ovid. —

«Divi mutam Sigismundi carmine formam
Aurora nascente canam»

szavakkal kezdi Borsáti, ki még cím megválasztásában is követte a mestert.

Természetes, hogy ezen a hasonlaton kívül más nincs köztük: Borsáti egész más inspirációkból merített, mint a latin költő. O kora világnézetének hódolt, s a humanistákat követte, midőn a keresztyén és latin isteneket s az Olymp és mennyország lakóit együtt szerepeltette, mint a világrendnek intézőit.

Ez allegorikus költemény bizonyos tekintetben tendentiosus munka. Zsigmond herceg kora halála mindenfelé mély részvétet keltett: szerző megnyugtatólag akart hatni a bánkódó szívekre, hogy helyes volt a végzet elhatározása. A kálvinista praedestináció komor elmélete költői tanulságok burkában jelenik meg művében. Szép tavaszi reggel leírásával kezdi művét, Zsigmond herceget a világ a gyönyörök kertjébe vezetvén. A kert szépségeit ámulattal néző ifjú szemei előtt feltárja a mérget is, mely a mögött rejlik — a monstrum audax serpens, s „Chloris soboles pulcherrima“ inti őt a veszélyekre, melyekbe a világ gyönyöre dönti. A megdöbbsent Zsigmond előtt a „mennyei szerelem“ kitarja kezeit s az éghez kívánczó ifjú szívét megsebzí. Piros vérétől rózsák teremnek, midőn Gabriel arkangyal

«angyali sereggel küldeték istentől,»

hogy Zsigmond lelkét felvigye a mennyekbe „kertébe Istennek“, hol a boldogult lelkek

«szörnyen vigadának

Hogy megbővítetnék az ő szent seregek»

de annál nagyobb fájdalommal szemlélte Calliope a „Musák ékessége“ Zsigmond elvitelét s fájdalmának egy monológban adott hangot. Zsigmondot pedig a mennyben ámulattal töltik el

a mennyei virágok, maga is szeretne fehér liliommá változni — a mi megtörténik, s az új virágot „Christus Director“ sebéből kifolyó vízzel öntözi. Calliope sirására a földön összegyűlnek a Musák, a tudományok és művészetek latin istenei s egyenkint elsiratják az ifjút. Az Úr leküldi Gábrielt hozzájuk: ki

«Quae causa doloris

O Heliconides. Vestrum jam plangere Sigmund

Desinite, ast hilari laetos cum pectore vultus

Summite.»

szavakkal fordul hozzájuk s megmagyarázza nekik, hogy jobb dolga van a menyekben — s megvigasztalyán őket, eltávozik.

A latin vers itt véget ér: de a magyar még hét strophával van megtoldva.

Minap ez verseket egy ifju magában
Irá, gondolván nincs semmi világban
Örökké-való; csak vadnak változásban
Mindenek; s bölcsesség halhatatlanságban.

Ha örökké élni kívánsz, te szeressed,
A Tudományokat, s a Jésust kövessed,
Világot Virtuson kívül csak meg-vessed,
A Bölcseséget de egyedül keressed.

Világon élsz bölcsen, ha Christusnak élhetz,
Kinek érdeméből idvességet nyerhetz,
Boldogult lelkeknek seregében mehetz.
Christusnak vég nélkül az hol énekelhetz.

Tudománt éltedben hog' ha te kerested.
Elő-mozdétani azt igen szeretted,
S annak követőit elő-segétetted,
Hídgyed mindörökké léssen a te élted.

Tested koporsóban hogy ha porrá léssen,
Lelkedet Jéusod menybe viszi készen,
Te emlékezeted mind örökké léssen,
S minden jó te rólad dicséretet téssen.

Nem elmém hányása, hanem sorsunk kára
Vitt, hogy ez Herczegnek verseket sorsára
Irnék, mert míg éle volt a Tudományra
Fő gondgya, Tanétó s Tanuló iffjakra.

Váradon irám ez egynehány verseket,
Ezer hatszáz és ötvenhat esztendőket,
Mikoron számlálnék. Olvasó ezeket
Meg ne vesd, eléb de csinálj te szebbeket.

De ha ez a függelék egészen önálló toldalékát képezi a magyar példánynak — úgy erről általában is el lehet mondani, hogy nem fordítás, hanem önálló kidolgozás. Tulajdonkép Borsáti compositioját két nyelven, magyarul és latinul adta vissza, még pedig ez utóbbi nyelven több szerencsével. Magyar verselése egészen a Tinódiénak utánzása: de terjengő, lapos s helyenként izléstelen. Ellenben latin versei gördülékenyek, ezekben van erő, hangzatosság: látszik, hogy író más mestereket forgatott.

S ennek a kettős kiadásnak ebben áll legfőbb érdeke. Mind két nyelvet egyaránt jól birta ő, bizonynyal nem nyelv-ismeretén mult, hogy a két kidolgozás nem egyenlő irodalmi értékkel bir. Nem tartom érdektelennek egy és ugyanazon gondolatnak latin és magyar kifejezését egymás mellé állítani:

Progenies antiqua Poli terraeque commantis
Virgineumque decus, coeli pulcherrima proles :
Orbis Pannonici Sigmund hei gloria fulgens,
Astraeae soboles sanctissima : cura virentis
Thymbraei memoris, rutilum sublatum Olympum est.
Aurea iam squallent, Svadae quondam sua prata
Deserint Pindum aetherios qui iam tenet hortos.
Plangite Sicelides, mea numina, plangite Musae.
Plangite Sigmundum Sacrae, mea cura, Camaenae
Ite piae lachrymae, planctum geminate sorores
Hunnicae. . . .

Oh kedves Musák földnek dicsősségi
Bölcsesség követő ifjak ékességi,
Tudomány szerető Ur fiak vigsági
Halhatatlanságnak szép fényes csillagi.

El vitetett Sigmund ki volt ékességünk
Menybe felvitetett a' mi fényességünk,
Sákban öltözzünk már nincs gyönyörűségünk
Örökké gyászollyunk el-költ dicsősségünk.

O tündöklő Phoebus csillagok szépsége,
Cynthia szép égnék egygik ékessége
Lucifer hajnalnak nagy gyönyörűsége
Öltözzetek gyázban csillagok serege.

Sicelides Musák sirjatok mindnyájon,
Oreades Nymphák zokogjatok azon,
Hogy el-költ vígságtok nincs ki vigasztallyon,
A könyvtől orcátok meg ne is száradgyon.

Borsáti mikor e verseket írta, fiatal ember volt, pályája kezdetén. Bár Zrinyinek és Gyöngyösynek kortársa volt, e költeményével megelőzte őket. Azonban e versével eltűnik nyoma az irodalomban: hírét sem halljuk többé. Nem tudjuk vajjon Váradon maradt-e továbbra is s nem a vár védelmében esett-e el? Nem tudjuk tett-e még több kísérletet költői műveket alkotni? Hogy volt költői érzéke, hogy széles körű irodalmi ismerettel bírt, nemcsak a classicusok, hanem a humanisták irodalmában azt ez egyetlen költői maradványa igazolja — mely ha szerényebb mértékben is, bir irodalmi értékkel is, de azon korbéli tanügyi viszonyaink ismeretéhez becses adalékot szolgáltat.

Ezek után adjuk a könyv teljes címét, mint adalékot Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához (914. sz.):

Várad 1656. Borsati P. Ferencz. Változása Az Néhai Tekéntetes és Nagyságos boldog emlékezetű Rakoci Sigmondnak ; az az : Az ő kegyes, és külömb külömb féle jó szágos cselekedetekkel tündöklő életének, és boldogul e' világból való ki-mulásának Poetica inventioval való le-írása Deákul és Magyarul ; Mellyet Borsati P. Ferencz A' Váradai Gymnasiumban Poetica Classisnak ideig való Collaboratora szerzett. Varadon ; Nyomtatott Szenczi Kertesz Abraham által, 1656 esztendőben.

4r. A, B—B₃, hat szatlan levél. Egyetlen példány a M. Nemz. Múzeum könyvtárában.